

OB NOVEM LETU

F R A N C O N I Č

*Skrij svoj ponos in strte bolesti,
povej, kaj od njih imaš ti sam?
Ljubiti? Koga? — Ah, komaj se vprašam,
vprašanju zmisla več ne poznam.*

*Da, človek človeku je vedno uganka.
Najprej po sovraštvu ga še spoznaš.
A lepši je tiger, ki plane v goščavi —
v njem ni sovraštva, le glad, ki ni laž.*

*Da, glad . . . A čuj: li nismo gladni
nečesa v teh bednih dneh tudi mi?
Zašli smo v zagato. Nikamor ne znamo.
In zdaj si še lažemo močne strasti.*

*Mi smo obstali na sredi razkola,
nevidna usoda nas meče ob tla.
Nekomu se strastno živeti še hoče,
a drugi s porogom se vsemu uda.*

DEČEK IN BLAZNIK

S L A V K O G R U M

Jakec se igra na vrtu s prijateljem — blaznikom. Mož mu gradi iz deščic hlev za lesenega konjiča. Vsa sta zaverovana v delo, kakor bi v resnici zidala véliko hišo, ter se živahno pogovarjata.

„Čuj, Jakec,“ povzame blaznik, ki mu očitno blodijo po glavi same zgradbe in stavbe, „ali ne bi ti pregovoril svojega očeta, da bi dal napeljati žično železnico iz mesta sem na nabrežje do naše bólnice? Že večkrat sem mu prigovarjal, pa mene ne mara poslušati.“ Potrkal se je s

prstom po čelu: „Še malo se ne zaveda, kakšne prednosti vse bi nudila žičnica pred navadno cestno železnico, ne glede na to, da na naših tesnih predmestnih cestah sploh ne bi bilo prostora zanjo. In potem še pomisli: most, most tu čez reko na našo stran, ki bi bil sicer potreben, bi tudi odpadel, ker bi šlo vse kar po zraku!“

Jakec ga meri z umnimi očmi, nato pa mu bistro seže v besedo:

„Že. Toda kdo bo to plačal? Naš papa nima denarja.“

„Hoho!“ se razvname blaznik, „tvojega očeta ne bo stalo prav nič. Načrte bom napravil jaz docela brezplačno in prav tako bom nadziral zidanje. Materijal, materijal — dá mesto ali morda celó država. Sicer pa tako ne bo treba drugega nego žice in nekaj opornikov pa vozičkov seveda! Delavcev bo še preveč: kar naši blazniki se bodo lotili dela. O, niti pare ne bo stalo očeta! Kvečjemu kakšen kozarec vina bolnikom in cigarete, da bodo rajši delali.“

Kljub prepričevalnosti teh izvajanj je Jakec še zmerom čutil, da stvar nekje šepa; na dnu svoje zdrave narave se je jasno zavedal, da se žičnica ne dá graditi kar tja v božji dan, če so že ovire take in take. Iznenada so se mu zaiskrile oči in zadel je v živo:

„Prav, res! Vse že imamo, a nečesa nam le še manjka: Čemu naj bo žičnica? Čemu naj bi se zgradila? Glej, s tramvajem se vozijo ljudje v mesto nakupovat, z vlakom se vozijo na počitnice, zakaj naj bo pa ta naša žičnica, a?“

„Čemu? Haha! Res škoda, da vprašaš. Ali mar naš blagajnik, gospod Blažon, ne stanuje tudi v mestu? Ali mar tvoj oče nima nikoli nobene poti? In potem pek, mesar, ali ta dva prifrčita kar po zraku na Magdaleno? Kar pa je glavno,“ umobolni se je šepetaje sklonil k dečku, „izvažali bomo iz mesta obiske. Saj ti je znano, kako redko obiskujejo ljudje umobolne svoje, tako pa bodo rajši prihajali. Še voznino bomo nemara lahko pobirali, in kar bo vrglo, bomo imeli za priboljšek našim ubogim blaznim.“

Dečku je začenjala biti stvar všeč in jel je prikimavati:

„Velja!“ je dejal, „pregovoril bom očeta, da dovoli graditi žičnico. Toda, da veš, jaz se bom vozil zastonj. Ali nemara,“ navdušeno je pograbil starega prijatelja za roke, „nemara me postaviš še za sprevodnika. Ali je treba na žičnici tudi sprevodnikov? — Oho!“ dečkova pozornost se je v trenutku odvrnila drugam, „ali boš zdaj že nataknil vrata? Ali so že gotova?“

Stari tovariš je pravkar obil vratca s posebnim železjem in jih že poskušal nataktniti.

„Živijo!“ je deček zaploskal in od veselja zaplesal, ko je videl, kako izlahka se dajo vratca nasaditi in kako imenitno se zdaj odpirajo. Takoj

je nategnil vrstico svojega lesenega konjiča, odprl novo nasajena vrata na stežaj in dejal z glasom, ki ga je v grlu dušilo razburjenje:

„Hi, Lisko, korakaj v svoj novi dom!“ In potisnil je konja odzad v hlev.

Trenotek je bil napet in svečan. Blaznik ga je spremljal z živo zadovoljnostjo nad opravljenim delom.

Jakec, ki je potisnil tudi svojo glavo za konjem v hlev, kjer je bilo zanj v ozkem prehodu komaj prostora, je zdaj skobacal s kolen na noge ter hlastno ujel blaznika za roke:

„Veš, česa še manjka? Ali se ti kaj zdi, česa še manjka vratom, da bodo res, kakor morajo biti?“

Z nestrpno gorečnostjo mu je gledal v oči. Blaznik se je rahlo prekanjeno nasmehnil in segel v žep.

„Ali jo vidiš? Misliš, da sem pozabil nanjo?“ In iz ogromnega suk-njičevega žepa, ki je bil videti, kakor da je brez dna in da se dajo iz njega potegniti vse imenitosti sveta, je izvlekel majhno, svetlo, novo ključavnico ter pobingljaj z njo dečku pred nosom.

Osupel nad tolikšno umnostjo je deček strmел v svetlikajočo se stvarco, blaznik pa se je začel spričo takšnega priznanja delati, kakor da ne bi bilo nič, če je pri stavbi mislil tudi na takšno malenkost, kakor je ključavnica, in spet je jel snemati vratca.

Tisti trenotek pa je na zavodovi porti udarila ura. Blaznik je prebledel in vse izpustil iz rok. Ne da bi se bil ozrl po dečku, je kakor mescčen, s togimi koraki stopil čez vrt, zavil v vežo in tam pritisnil na zvonec na steni. Tako je obstal kakor okamenel in neprestano pritiskal na zvonec.

Deček je žalostno gledal za njim, debela solza se mu je utrnila po licu. Toda molčal je in ni se upal zaklicati za blaznim niti besede.

*

Če ste imeli kdaj opraviti v blaznici na Magdalenskem nabrežju, ste skoraj gotovo naleteli že takoj pri vhodu ali pa v katerem izmed temačnih hodnikov na negibno postavo moža, najbrž gostača v tej hiši, ki je pritiskal na zvonec. Z nepojmljivo vztrajnostjo je stal tako dolge ure, obrnjen k steni, in tiščal na zvonec. Nihče izmed mimoidočih ga ni nadlegoval, noben uslužbenec mu ni delal ovire pri njegovem poslu, le zvonci, na katere je pritiskal, so bili prav gotovo gluhi; očitno so bili na ukaz izklopljeni, da jih blaznik ne bi uničil s svojim neprestanim zvonjenjem.

Mož je bil molčečen, nikoli se ni z nikomer družil in le s težavo ste ga zapletli v pogovor. Če pa ste imeli potrpljenje z njim, ste izvedeli,

da je „inženjer“ ali celo „višji inženjer“ in da živi s svojim duhom še zmerom v vojni. Kakor hitro se je nekoliko razgovoril, je začel bloditi o žičnicah, o „električnih“ vojnih utrdbah, skratka: bilo je povsem jasno, da se je moral nekoč v mladih letih ukvarjati s tehniko in da je pustil razum nekje v vojni. Na vprašanje, zakaj neprestano zvoni, je odgovarjal, da „telefonira“. Zmerom je moral biti v „telefonski zvezi“ s svojim vojaškim oddelkom.

Ker je bil prav miren, je smel bivati izven zaklenjenih, strogo ločenih bolniških prostorov. Pometal in čistil je tudi pisarne. Zaradi tega se je lahko svobodno gibal po zavodu in pritiskal na zvonce.

Zadnje čase ste večkrat videli moža v čudni družini: kjerkoli je bil, je opletal za njim Jakec, šestletni sin upravitelja blaznice. V hiši sicer ni otrok, poročeni uradniki pri upravi morajo stanovati izven zavoda, le upravitelj sam ima tu stanovanje in rodbino z edinim sinčkom Jakcem.

Jakec ni imel otroške družine, največkrat je bil sam in odvisen zgolj od lastne iznajdljivosti, da je staknil kaj takega, s čimer se je zabaval. Najrajši se je mudil pač na „zunanjem“ vrtu, to je na upraviteljevem vrtu, ki je ločen od blaznice. Dolg čas in radovednost pa sta ga neredko zanesla tudi na temačne hodnike blaznice.

Tako je Jakec često naletel na „inženjerja“, v poslednjem času pa je začel čedalje pogostejše postajati okoli njega. Potrpežljivo je čakal, da se bo naveličal „telefoniranja“. Največkrat je prevažal s seboj konjička; pristavil ga je k steni, sam pa se je postavil k možu in čudno mirno čakal, da se bo blazniku poljubilo izpregovoriti z njim. To tovarištvo je trajalo toliko časa, dokler niso nekega dne opazili dečka, ko je stopil na majhen zaboj in z iztegnjeno roko začel — pritiskati na zvonec, prav kakor stari bolnik.

*

Blazni mož je vsak dan ob istem času pritiskal na zvonce, nekako od desetih do dvanajstih dopoldne in od štirih do šestih zvečer. Ob dvanajstih so imeli zavetiščarji kosilo in ob šestih so jih pošiljali spat. Tako se je ta dnevni razpored kaj dobro ujemal z njegovim vsakdanjim zvonjenjem. Bila pa je neka druga točka dnevnega reda, s katero je prihajal blaznik navzkriž, in sicer še celo zelo občutno in v lastno škodo, to je bila večerja. Bolniki so namreč večerjali že zelo zgodaj, ob petih popoldne, ko je bil „inženjer“ prav sredi najživahnejšega „telefoniranja“. Ker pa je bilo zaradi najstrožjega reda v blaznici prepovedano hraniti komu jed, je bil mož vsak dan ob svojo večerjo. Tega ni z lahkoto prenašal, zlasti zato, ker hrana v zavodu ni bila obilna. In v tem se vidi neizmerna moč demona, ki mu je vladal in ga tiral prav ob tej uri pred zvonec.

Tako je tudi razumljivo, da je njegov mali prijatelj, ki se je prav v tem času zelo naglo razvijal, nekega dne doumel hudo razdvojenost v bolnikovem življenju. Dobro je namreč poznal red v blaznici in življenje bolnikov, ki je v rahlem hrupu pošumevalo izza zaklenjenih vrat na hodnike. Vedel je, kaj pomeni ob sedmih zjutraj hitenje korakov po stopnicah in preseljevanje bolnikov iz spalnic v dnevne prostore. Prav tako je razložil žvenket jedilnega orodja, ko so razdeljevali hrano. In tako je moral tudi kmalu uvideti, da žrtvuje njegov prijatelj vsak dan svojo večerjo svoji strogi službi pred zvoncem. Deček sicer ni vedel, zakaj mož zmerom zvoni, toda njegovo početje se mu je zdelo v redu prav tako kakor vse, kar delajo odrasli. In tako je pri njuni stalni tovarišiji prišlo skoraj samo po sebi do tega, da se mu je nekega dne ponudil v zameno. Prvič je ta predlog bolnika čisto zbegal. Prav zaradi tega, ker je bil domislek tako preprost in razumljiv, je prevzel moža skoraj z grozo. Dolgo je stal togo pred dečkom ter ga kakor odsoten božal po laseh, dokler se ni v njegovem obrazu nekaj zgenilo. Iznenada pa je živo zagrabil dečka za roko in kar zbežal z njim z vrta k zvoncu.

Od tega dne so služabniki in strežaji v blaznici pogosto videli, kako je stal Jakec na zaboji ob steni in pritiskal na zvonec.

*

Ob blaznika, pritiskajočega na zvonec, se ni nikoli nihče obregnil, iz dečka pa so se vsi radi ponorčevali. Kadar je šel kdo mimo, se ni mogel premagati, da ne bi povrtal s prstom po čelu in ga vprašal: „Ali je že začelo prijemati tudi tebe? Ali nisi več pri pravi pameti?“

Junaško in z dostojanstvenim prezirom je preslišal Jakec take izpade. Kakor okamenel je zrl topo predsé in pritiskal na zvonec. Nekajkrat so ga sicer pekle solze v očeh, ko je šel mimo njega tisti rdečelasi strežaj in ga vščipnil v bedro, ker sta si bila v starem sovraštvu. Toda s čudovitim premagovanjem je prenašal vse. To mu je narekovalo prijateljstvo do blaznika, ki mu je bil tako zvest tovariš pri igri.

Blazni mož je pazil, da dečku ni nalagal preveč dela. Njegovo ponudbo je sprejemal le ob času večerje, a še takrat je jed prav hitro pogoltnil in se vrnil.

Ker pa se je Jakec čedalje bolj razvijal, je kmalu doumel žrtev blaznika, ki se je zaradi zvonjenja odpovedoval večerji. Toda prav kmalu je postal tudi dostopen za človeško zlobo in izdajstvo.

Prišlo je takole: blaznik je šel spet nekoč k večerji in deček ga je nadomestoval. Stal je mirno na zaboji in pritiskal na zvonec. Tedaj pa se mu je približala hudoba — zapeljivec v človeški podobi: po hodniku je prikreval stari Tom, nastarejši strežaj, ki ga je imel Jakec nad vse rad.

Komu drugemu — recimo rdečelascu Bledici — bi gotovo ne nasedel. Tom se tudi nikoli ni norčeval iz njega, če ga je zagledal pri zvoncu.

„No, prijateljček, spet pri delu?“ ga je pozdravil strežaj.

Jakec je bil tiho in se je le za spoznanje obrnil.

„Cuj, no, deček,“ je nadaljeval stari, „saj je prav, da si tako dober fant in pomagaš blaznemu ‚inženjerju‘, da more k večerji. V poslednjem času ga vidim vselej točno pri mizi. To je vse prav in lepo. Toda nekaj drugega je, kar ni čisto v redu: ti vendar veš, da pri nas oskrbujemo bolne. Tu, tu,“ povrtal si je s prstom po čelu, „tu manjka tistim, ki so pri nas. Ti si pa vendar zdrav, pameten deček. In če stoji ‚inženjer‘ vse dneve pred zvoncem in ‚telefonira‘, ti vendar veš, da počenja to, ker je bolan, ker je nor. Nor! Ker se je siromaku zmešalo tu notri. Pravijo, da je moral biti vso vojno pri telefonih, in ko je nekoč v službi zaspal, ga je iznenadil predstojnik in ga spečega udaril z gorjačo po glavi. Zdaj mora vse življenje telefonirati, da odsluži greh, ker je zaspal pred zvoncem. In ti, kot pameten deček, moraš to razumeti. Če te prosi, da ga nadomestuješ, prav, v redu! Stopi na zabojo in pritisni na gumb namestu njega! Toda zakaj, ubožec mali, pritiskaš še dalje na zvonec, ko on odide, ko te ne vidi več? Saj te ne vidi več. Saj delaš to samo zaradi tega, da mu ustrežeš. Samo zaradi tega, da se mož mirne duše nasiti.“

Jakec ga je gledal začudeno. V njegovem pogledu je bila groza, ki je dotlej še ni doživel. Izdaval je:

„Saj — saj sem vendar obljubil, da bom pritiskal na zvonec, dokler se ne vrne.“

Stari Tom se je zasmel grenko kakor mož, ki ne pozna več domišljije:

„Saj, saj! Toda zvonil le toliko časa, da on odide, pa bo dobro. Saj ti ni treba res zvoniti; da le on misli, da zvoniš, pa bo v redu. On je nor, fante, nor! Ali veš, kaj se pravi biti nor?“

Tom je s suhim smehljajem odkrevsal dalje, dokler se ni pogreznil v temo.

*

In tako je nekoč prišlo, kakor je moralo priti. Ne rečem, da se je dal Jakec res pregovoriti od zapeljivca, toda v njegovo otroško dušo je bilo vrženo prvo seme dvoma in pomisleka. Nič več ni zvonil za blaznika iz slepe vdanosti do prijatelja. Vedel je, da mora delati to le zaradi tega, da moža pomiri, da bolnik lahko v miru povečerja.

Nekoč sta bila tovariša spet zelo zaposljena. Na vrtu sta urejevala konjsko dirkališče. Blaznik je nasul blesteč kolobar belega peska, hotel

pa je tudi postaviti visok drog in na vrhu njega pritrditi zvonec, ki bi dal znak za začetek tekem. Tam sta mislila potem potegovati na vrvici vsak svojega konjiča na kolescih in se kosati, kdo bo prvi.

Tedaj pa je prišel spet čas blaznikovega zvonjenja. Ker je bil Jakec kar ves iz sebe, kdaj bo dirkališče gotovo, je bil prisiljen, prositi moža, naj nadaljuje z delom, on pa je šel namestu njega pred zvonec. In ko je stal na zaboji v mračno žalostni in hladni veži ter zvonil, se je domislil: kako bi skrivaj, tako da blaznik ne bi vedel, preizkusil konjiča, kateri ima hitrejša kolesca. Če bi mogel izbrati hitrejšega, bi prišel potem pri tekmi njegov konj prvi na cilj. Toda to bi bilo mogoče izvesti le tedaj, ko se blaznik odstrani k večerji. Ob tistem času bi moral prekiniti zvonjenje in iti na vrt. Toda potem bi moral moža prevarati, ogoljufati bi ga moral za zaupanje in zapustiti zvonec. Vroča rdečica mu je zalila obraz in stal je tam kakor na žerjavici. Tedaj pa je začul v ušesih besede starega Toma: „Saj je vendar nor, nor! Ali veš, kaj se pravi biti nor?“

Zelo dolgo se je vlekel čas, naposled pa je le prikorakal blaznik po veži. Če ne bi bil Jakec obrnjen v zid, bi mož gotovo kaj zaslutil, tako pa je samo za kratek čas postal, pokimal, češ da gre k večerji in se kmalu vrne.

Oprezno se je Jakec ozrl okoli sebe, nato pa naglo izpustil zvonec. Izpreletelo ga je po udih in s tesnobo je čakal, kaj se bo zgodilo. Ko pa je videl, da ni nič, da ga zaradi izdajstva ne ubije na mestu strela, je stopil z zaboja in odhitel na vrt.

Tu je bilo že vse dovršeno. Sredi belega kroga je stal ponosen drog in na vrhu njega zvonec, s katerega je visela vrvca. Komaj se je premagal, da ni potegnil za konopec. Toda treba je bilo vzeti brž konja v roke, Liska, Sivca, jima naviti kolesca in preizkusiti, kako znata tekati. Postavil je konja na tla in ju tam preizkušal. Čeprav je bilo videti čudno, je bil starejši Lisko, ki ni imel že nobene žime več v repu, dosti hitrejši od Sivka, ki je bil skoraj nov. Prebrisano se je zasmel Jakec, ko je to ugotovil in sklenil, da bo za vsako ceno zahteval Liska za svojega dirkača. Zmagovalec bo, zmagovalec! Njegov konj pride prvi na cilj. Drgetajoč od radostnega pričakovanja se je vrnil v vežo.

Med vrati pa je kakor ukopan obstal. Pred praznim zabojem, ki ga je pravkar zapustil, je stal blaznik z žalostno povešenimi rokami in buljil v zvonec.

Ko je začul dečkove korake, se je zastrmel vanj. Nobene besede ni izpregovoril, nič ga ni vprašal, le čez obraz mu je zdrsnil nenaden drget, zakril si je lice z rokami in se naslonil ob steno. Telo mu je stresalo pritajeno ihtenje.

Ko je deček videl žalost starega prijatelja, se je kakor pretepen pes v grozi zatekel na hodnik. Hotel je ubežati v temo. Ko pa tam ni našel izhoda, se je plaho vrnil, dvignil kakor v obrambo roke pred blaznim, ko se je plazil mimo njega, in blebetal:

„Saj si nor, saj si nor, saj si vendar nor!“

Nemo je mož dalje slonel in drgetal. Tedaj se je Jakca polastila še večja groza, nikakor ni mogel prenašati več tega davečega molka. Da bi mož zinil vsaj eno besedo, da bi se izdivjal ali ga poskušal celo udariti, takoj bi mu odleglo. Ta molk pa je bil neznosen.

Trepetajoč je Jakec stopil k njemu, se ga z roko plaho dotaknil in zajčal:

„Reci že vendar kaj! Izgovori že kako besedo!“

Tedaj se je mož obrnil. Z velikimi, zasolzenimi očmi je strmel v dečka. Z vidnim naporom je hotel nekaj izpregovoriti, mišice v obrazu so mu naporno delovale, toda usta so se odpirala prazno.

Bil je pač samo ubog, blazen mož. Ni znal oblikovati besed, kakor jih znamo mi, zdravi ljudje. Toda, vem, če bi bil mogel izpregovoriti, bi bil zalučal dečku eno samo besedo: „Človek!“

*

Izza tistega dne se blaznik ni nikdar več družil z dečkom. Najbrž ni znal več občevati z njim. Iz majhnega dečka je pač postal človek, doraščajoč človek, ki misli, dvomi in — dela hudo.

LEGENDA O KVIRINU

M I R A N J A R C

I

NOČ

To se je godilo v dobi, ko so po obubožani domovini gorele samotne vasi. Od sela do sela so se potikali izmučeni pribežniki, ki so preplašenim gospodarjem pripovedovali najbolj grozotne stvari: o vstajah in uporih, o obešencih po gozdovih, o razsekanih truplih žená in otrok, razpadajočih po grapah, o plenečih tolpah, o črno zakrinkanih požigalcih, o vsem, kar vidiijo oči človeka, ki mu dušo polnijo pošasti obupa, blaznosti in brezredja. Srednji vek se je dramil. Vse stvari so spet zaživele po svoje, ne več v službi človeka, ampak vsaka zase, iztrgana iz celote, svojstvena, grozotna, tuja. Odnekod je nosil veter žvižg dirja-